

Research Article

Dor: 20.1001.1.25385968.1402.18.3.6.7

Evaluation of the Role of Informal Settlements in the Urban Spatial Structure (Case Study: Hamadan City)

Mohammad Reza Kashkoli¹, Masoud Mahdavi Hajiloui^{2*} & Majid Vali Shariat Panahi³

1. Ph.D Candidate in Geography & Urban Planning, Research & Sciences Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2. Professor, Department of Geography, Research & Sciences Branch, Islamic Azad University Tehran, Iran

3. Assistant Professor, Department of Geography, Yadegar Imam Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Corresponding author: Email: mahdavih@ut.ac.ir

Receive Date: 26 March 2022

Accept Date: 27 August 2022

ABSTRACT

Introduction: Unemployment, poverty, difficult economic conditions and issues and problems on the one hand and the desire of people to live in big cities or the proximity of such cities on the other hand have always been one of the main problems of cities in developing countries including Iran. With an expert review and the observation of statistics, it indicates that this problem is becoming more catastrophic, that if a written and designed plan is not considered for it, it will threaten the entire urban communities. Residents who are forced to live in different areas of the city due to many issues and problems, far from the minimum suitable living conditions and without access to sustainable sources of income. Areas that do not have a suitable platform to accept these residents and as a result of this influx of informal settlements for living.

Research Aim: The purpose of the current research is to evaluate the role of informal settlements in the urban spatial structure and to investigate how to prevent the expansion of informal settlements and to find optimal methods to organize these areas in Hamedan city. economic is examined.

Methodology: In terms of methodology, the present research is based on the nature of applied-developmental research. And the method of collecting descriptive data is from the survey branch. The method of data analysis was done using Delphi technique and statistical analysis using SPSS software.

Studied Areas: The geographical scope includes the informal settlements of Hamadan city

Results: The results obtained from the single-sample t-test about the satisfaction of the residents with the status of informal settlements in Hamadan show that according to the table that is the result of the t-test, these settlements show that satisfaction In these areas, due to the difference between the average and the upper and lower limits, it is average and unfavorable.

Conclusion: The development of Hamedan city and the expansion of urbanization in recent decades have been accompanied by the growth of informal settlements. This socio-economic phenomenon has been formed due to the lack of attention to regional and urban planning and the internal capabilities of the urban area in terms of creating activity and employment capacity, and most of these neighborhoods are located in the service area of Hamadan city, and their main problem is lack of access It is one of the welfare and social services of the city. In addition, the body and appearance of Hamedan city has faced problems. The fact is that these boundaries cannot be removed from the planning space and ignored, but with accurate urban planning and appropriate to the characteristics of the residents, changes should be made in their body and texture.

KEYWORDS: Housing, Informal Settlements, Marginalization, Hamadan City

فصلنامه علمی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی
دوره ۱۸، شماره ۳ (پیاپی ۶۴)، پاییز ۱۴۰۲
شاپای چاپی ۰۵۹۶۸-۲۵۳۸ شاپای الکترونیکی ۰۵۹۵۸-۲۵۳۸
<http://jshsp.iaurasht.ac.ir>
صص. ۱۹۹-۲۰۹

Dor: 20.1001.1.25385968.1402.18.3.6.7

مقاله پژوهشی

ارزیابی نقش سکونتگاه‌های غیررسمی در ساختار فضایی شهری (مطالعه موردی: شهر همدان)

محمد رضا کشکولی^۱، مسعود مهدوی حاجیلویی^{۲*} و مجید ولی شریعت پناهی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۲. استاد گروه جغرافیا، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۳. استادیار گروه جغرافیا، واحد یادگار امام، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

* نویسنده مسئول: Email: mahdavih@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۰۶ فروردین ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۰۵ شهریور ۱۴۰۱

چکیده

مقدمه: بیکاری، فقر، شرایط اقتصادی بگرنج و مسائل و مشکلات از یک سو و تمایل مردم برای سکونت در شهرهای بزرگ و یا مجاورت اینگونه شهرها از سوی دیگر همواره یکی از مسائل اصلی شهرهای کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران بوده است. با یک بررسی کارشناسانه و مشاهده آمار و ارقام از فاجعه بارتر شدن این مسئله حکایت دارد که اگر برنامه‌های مدون و طراحی شده برای آن در نظر گرفته نشود کل جوامع شهری را تهدید می‌کند. ساکنانی که با توجه به مسائل و مشکلات فراوان به دور از حداقل شرایط زیستی مناسب و بدون دسترسی به منابع درآمدی پایدار، مجبور به سکونت در مناطقی مختلف شهر می‌شوند. مناطقی که بستر مناسب برای پذیرفتن این ساکنان را ندارند و در نتیجه این هجوم سکونتگاه‌های غیر رسمی برای سکونت بوجود می‌آیند.

هدف پژوهش: هدف پژوهش حاضر ارزیابی نقش سکونتگاه‌های غیر رسمی در ساختار فضایی شهری و بررسی نحوه جلوگیری از گسترش سکونتگاه‌های غیر رسمی و پیدا کردن روش‌های بهینه جهت ساماندهی این نواحی در شهر همدان می‌باشد که در ابعاد کالبدی، فضایی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

روش‌شناسی تحقیق: از لحاظ متدولوژی تحقیق حاضر با توجه به ماهیت نوعی تحقیق کاربردی- توسعه‌ای است. و نحوه گردآوری داده‌های توصیفی از شاخه پیمایشی می‌باشد. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از تکنیک دلفی و تحلیل آمار با استفاده از نرم افزار SPSS انجام گرفته شده است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: قلمرو جغرافیایی شامل سکونتگاه‌های غیر رسمی محدوده شهر همدان می‌باشد.

یافته‌ها: نتایج بدست آمده از آزمون t-test تک نمونه‌ای در مورد رضایت ساکنان از وضعیت سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر همدان نشان می‌دهد که این محلات با توجه به جدول که حاصل از خروجی آزمون t-test می‌باشد نشان می‌دهد که رضایتمندی در این محلات با توجه با اختلاف میانگین و حد بالا و پایین در سطح متوسط و نامطلوب می‌باشد.

نتایج: توسعه شهر همدان و گسترش شهر نشینی در دهه‌های اخیر با رشد اسکان غیر رسمی همراه بوده است. این پدیده اجتماعی- اقتصادی به دلیل نبود توجه به برنامه‌ریزی منطقه‌ای و شهری و توانایی‌های درونی منطقه شهری به لحاظ ایجاد فعالیت و ظرفیت اشتغال شکل گرفته است و اغلب این محلات در محدوده خدماتی شهر همدان واقع شده اند و مشکل اصلی آنها نبود برخورداری از امکانات و خدمات رفاهی و اجتماعی شهر است. علاوه بر این کالبد و سیمای شهر همدان را با مشکل مواجه نموده است. واقعیت این است که نمی‌توان این محدوده‌ها را از فضای برنامه‌ریزی حذف کرد و آنها را نادیده گرفت بلکه باید با برنامه‌ریزی شهری دقیق و متناسب با ویژگی‌های ساکنین به ایجاد تغییر در کالبد و بافت آنها پرداخت.

کلیدواژه‌ها: مسکن، سکونتگاه‌های غیررسمی، حاشیه نشینی، شهر همدان

مقدمه

رشد سریع شهرنشینی، عدم توان پذیرش معقول محدوده قانونی جریان اسکان را به حاشیه شهر هدایت کرده و باعث شکل گیری زاغه‌های غیر قانونی می‌گردد. بنابراین ملاحظه می‌شود که به موازات شهرنشینی، پدیده حاشیه‌نشینی به تدریج شکل گرفته و هر طرح و برنامه‌ای برای شهر، نیازمند لحاظ مسائل مربوط برای شهر به این پدیده خواهد بود. اسکان غیررسمی از جلوه‌های بارز فقر شهری است که در شکل برنامه‌ریزی نشده و ناموزون درون یا اطراف شهرها ظاهر شده و از نظر حق مالکیت، شرایط زندگی، تراکم، ترکیب خانواده، سطح امنیت و پیشرفت و میزان تغییر از شرایط متنوعی برخوردار است (Huchzermeyer, 2009: 271). با توجه به نقش پررنگ سکونتگاه‌های غیررسمی در برنامه‌های امنیتی، زیباسازی و کاهش جرم جنایت و توجه به کیفیت زندگی و ارتقای آن باید مورد توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری باشد. اسکان غیررسمی به سبب ایجاد فقر و گسترش آن و نیز به مخاطره انداختن محیط زیست و تحمیل هزینه‌های سنگین برای حل مشکلات، تهدیدی جدید برای پایداری و انسجام جامعه شهری تلقی می‌گردد (Sadeghi & Doiran, 2011:34).

سکونتگاه‌های غیررسمی، محصول توزیع ناعادلانه قدرت، ثروت و خدمات در سطوح ملی و منطقه ای است و در کشورهای جهان سوم وضعیت حادثتری نسبت به کشورهای پیشرفته به وجود آورده است. بر اساس برآورد مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحد، سکونتگاه‌های غیررسمی، پدیده‌ای است که بیش از ۵۰ درصد ساکنان شهرهای کشورهای کم درآمد و ۲۰ درصد ساکنان کشورهای با درآمد متوسط را به خود اختصاص داده است (Smith et al., 2012:41) و پیش بینی می‌شود در سالهای آینده (سال 2040 میلادی) ممکن است تعداد حاشیه نشینان به دو میلیارد نفر برسد (نقدی و زارع، ۱۳۹۰: ۱۴۶). علت اصلی اسکان غیررسمی، کنار گذاشتن اجباری بخشی از جامعه در روند توسعه است. عدم تعادل های منطقه ای پوشش بخش اقتصادی، باعث ایجاد سیل مهاجرت جمعیت به سوی شهرهای بزرگ می‌گردد (Abbott, 2000:8). یکی از زمینه‌های ناپایداری توسعه شهری به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه گونه‌ای از سکونتگاه‌ها با مشکلات حاد و در حال گسترش فزاینده موسوم به اسکان غیررسمی، سکونتگاه‌های خودرو و فاقد مقررات است که با رشد شهرنشینی شتابان ظاهر شده و به موازات افزایش جمعیت شهری در دنیا دامن گیر شهرها شده است و مشکلات و نابرابریهای زیادی در ابعاد کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و ... در شهرها به همراه داشته است، لذا نیازمند تدابیر ویژه و راهکارهایی در برنامه‌ریزی‌های شهری است. راهکارهای ارائه شده برای چاره‌جویی، از حذف و تخریب تا بهسازی و توانمندسازی این سکونتگاه‌ها تنوع داشته است و در گذر زمان و با شکست رویکردهای پیشین نسبت به چاره‌جویی سکونتگاه‌های غیررسمی، در رویکردهای نوین توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، تأکید زیادی بر تقویت سرمایه اجتماعی و استفاده از این سرمایه برای بسیج چهار نوع دیگر سرمایه (سرمایه انسانی، سرمایه طبیعی، سرمایه مالی و سرمایه فیزیکی) شده است.

در این راستا ساماندهی فضایی بافت‌های حاشیه‌ای شهری و به‌عبارتی رفع مشکلات ناشی از اسکان غیررسمی، از چالش‌های مهم و مسائل حاد پیش روی برنامه‌ریزان و مدیران شهری، به ویژه در کشورهای درحال توسعه است. از این رو راهبردهای مختلفی جهت ساماندهی پدیده حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی در جهان ارائه شده است که هر کشوری با توجه به سیاست‌ها و نوع حکومت خود از این راهبردها و سیاست‌ها جهت ساماندهی این پدیده کمک می‌گیرد. در این بین، صاحب‌نظران علوم مختلف، به ویژه جامعه‌شناسان، شهرسازان و جغرافیدانان شهری همواره بر آن بوده‌اند تا ضمن شناخت ویژگی‌های منحصر به فرد این سکونتگاه‌ها به ارائه راه حل‌هایی برای این فضاها ناائل گردند. درحال حاضر بیش از ۱۹ میلیون نفر از جمعیت کشور ما در سکونتگاه‌های غیر رسمی، بافت‌های فرسوده میانی و مناطق حاشیه شهرها زندگی می‌کنند. از طرفی حاشیه نشینی و سکونتگاه‌های غیر رسمی یکی از معضلات شهر همدان می‌باشد و ۲۰۰ هزار نفر از جمعیت همدان در سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه شهر زندگی می‌کنند. بر مبنای مطالعات و اسناد فرادست، این محلات در شهر همدان در زمره مناطق اسکان غیررسمی محسوب می‌شوند: محله شاه پسند، اسلام آباد، حصار پیازکاران، حصار امام، منطقه خضر، مجیدآباد، کشتارگاه، منطقه پشت سیلو، منطقه حصار حاج شمسعلی، منطقه مزدقینه، منطقه نایب احمد، سنگ سفید، بخش‌هایی از منطقه منوچهری، دیزج، کوی ولی عصر؛ بخش‌های از شهرک مدنی، روستاهای متصل به شهر مانند قاسم آباد و ...، پشت پایانه مینی بوس‌ها، بخش‌هایی از انبار نفت و تپه مصلی. از نظر جغرافیایی مساله تامین مسکن و به خصوص مساله تامین مسکن اقشار کم درآمد در تمامی شهرهای ایران وجود دارد، بررسی شرایط کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و زیستی در سکونتگاه‌های غیررسمی کلان شهر همدان نشان از پایین بودن کیفیت مسکن در این بخش‌ها دارد. فقدان مالکیت قانونی، عدم حمایت‌های دولتی و سیاسی از محله و غیره می‌تواند باشد. در این تحقیق سعی شده

وضعیت کیفیت مسکن و کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر همدان بررسی شود تا بتوان به کمک آن به شناسایی عوامل اصلی تاثیرگذار بر شکل‌گیری و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر همدان پرداخت. بر این اساس پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به سوال‌های زیر است:

– چه عامل یا عواملی موجب ایجاد شرایط نامناسب سکونت در این سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر همدان شده است؟
– در میان شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی کدام شاخص کم‌ترین رضایتمندی را در ساکنان محلات حاشیه شهر همدان کسب کرده‌اند؟

بررسی تجارب مطالعاتی بیانگر آن است که سکونتگاه‌های غیر رسمی در بین پژوهشگران مطالعات شهری و منطقه‌ای رواج دارد و تاکنون در این زمینه مطالعه و تحقیقاتی انجام شده است که به اختصار به معرفی آنها پرداخته می‌شود. داگلاس (۲۰۰۶) در مقاله‌ای نوشته است که شهرک‌سازی توسط گروهی از ساکنان فقیر با خانه‌های متزلزل و کمبود خدمات عمومی و دفع مواد زائد سمی، بهره‌برداری از حاشیه رودخانه‌ها برای ساخت و سازها و تغییر در دبی رودخانه و حتی آلودگی آب‌های زیر زمینی، امکان بروز سیل و رانش زمین به خاطر دست‌اندازی در رودخانه و کوه‌ها و غیره، دغدغه‌ای جدید برای مدیران شهری محسوب می‌شود (Douglas, 2006: 56). اسمولکا و همکاران (۲۰۰۸) نیز در پژوهشی آورده‌اند که از زمینه‌های ناپایداری توسعه شهری به ویژه در کشورهای در حال توسعه، سکونتگاه‌های غیررسمی می‌باشد؛ که به علت عدم توانایی سیاست‌های شهری برای حل و فصل مشکلات مسکن اقشار آسیب‌پذیر جامعه و کنترل مهاجرت‌ها شکل گرفته است. این روند در بلندمدت نه تنها منجر به تصرف زمین و خدمات شهری به صورت غیر قانونی می‌گردد؛ بلکه باعث افزایش چشمگیر تعداد مساکن متزلزل و آسیب‌پذیر در شهرها خواهد شد. موسوی و همکاران (۱۳۸۹) با پژوهشی با عنوان تحلیلی بر شاخص‌های کمی و کیفی مسکن در سکونتگاه‌های غیررسمی، به این نتایج دست یافتند که سطح استاندارد شاخص‌های مسکن در محله‌ی شهرک قائم نسبت به شهر قم پایین‌تر است. شاخص‌های اتاق در واحد مسکونی و نفر در اتاق در شهرک قائم به ترتیب با ۶/۱ اتاق و ۵/۴ نفر، وضعیت پایین‌تری نسبت به کشورهای در حال توسعه دارد. در این میان، شاخص نفر در اتاق، بیشترین ناهنجاری را در مقایسه با سایر شاخص‌های مسکن در شهرک قائم نشان می‌دهد. ایراندوست و همکاران (۱۳۹۳) با پژوهشی با عنوان شاخص‌های تعریف و تعیین سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران، به این نتایج دست یافته‌اند که اگرچه با توجه به ویژگی‌های هر شهر و روند تشکیل سکونتگاه‌های غیررسمی، هر سکونتگاه‌ها دارای ویژگی‌ها و شاخص‌های منحصر به فردی است، اما شاخص‌های عمومی از جمله ویژگی کمی و کیفی مسکن، زیرساخت‌ها، معیارهای اقتصادی و اجتماعی مشترکی را می‌توان برای سکونتگاه‌ها تعریف کرد. تسهیلات رفاهی پایین‌تر از میانگین شهر، کیفیت نازل ساختار مسکن و غیررسمی بودن روند ساخت، بهداشت ناکافی، تراکم زیاد، سرانه‌های شهری اندک، مکان‌گزینی نامناسب، اقتصاد خانوار ضعیف و متکی به بخش غیررسمی اقتصاد و نبود امنیت تصرف به مثابه شاخص‌های کلی ویژگی‌های مشترکی به شمار می‌روند. معبودی و حکیمی (۱۳۹۵) با پژوهشی با عنوان تحلیلی بر رشد فضایی سکونتگاه‌های غیررسمی و پیش‌بینی روند آن در ایران (نمونه موردی: سکونتگاه‌های غیررسمی شهر خوی) به این نتایج دست یافتند که نشان از افزایش سطح این سکونتگاه‌ها می‌باشد که رشد ۱۲۳ هکتاری را نسبت به سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد. ملکی و همکاران (۱۳۹۶) با پژوهشی با عنوان، سازمان‌یابی فضایی و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در کلان‌شهر تبریز به این نتایج دست یافتند که سازمان‌یابی این سکونتگاه‌ها نیز در کلان‌شهر تبریز نشان می‌دهد که پهنه‌های غیررسمی شمال شهر دارای سابقه طولانی‌تر از سایر پهنه‌هاست. پهنه‌های جنوب غربی نیز مربوط به توسعه شهر در دوره‌های اخیر و ادغام روستاهای اطراف در متن کلان‌شهر تبریز بوده و سابقه اندکی دارند.

در مجموع سکونتگاه غیرقانونی را می‌توان به عنوان یک منطقه مسکونی تعریف کرد که بدون مطالبه قانونی برای دریافت زمین و یا اجازه از سوی مقامات مربوطه برای ساختن خانه توسعه یافته است. در واقع، حاشیه نشینی به شرایط غیرداوطلبانه گروه‌ها و افرادی که در حاشیه اقتصاد، اجتماع و سیاست قرار می‌گیرند گفته می‌شود که از دسترسی آنها به منابع، دارایی‌ها، خدمات و آزادی حق انتخاب از بین گزینه‌ها جلوگیری می‌شود و در نهایت این کار به فقر می‌انجامد. بنابراین، این مفهوم بیشتر با بی‌عدالتی، آسیب‌پذیری و فقدان دسترسی به نیازهای اساسی ارتباط دارد (Husmann, 2016: 421). این سکونتگاه‌ها از آن رو غیررسمی نامیده می‌شوند که در رابطه با موضوع حق مالکیت سکونت، برنامه‌ریزی شهری، طراحی و ساخت و ساز از قانون‌های رسمی پیروی نمی‌کنند (Dovey, 2015: 5). در حال حاضر تعداد زیادی از مردم شهرنشین کشورهای در حال توسعه در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند. در کنار شرایط فقیرانه سکونت و دسترسی ناکافی به زیرساخت‌ها و خدمات پایه‌ای به دلیل ترک اجباری سکونتگاه‌ها ترس دایمی ساکنان آنها را تهدید می‌کند (Nakamura, 2016: 151). مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی از

دیدگاه‌های متفاوتی نگریسته شده و براساس آن نیز با رویکردها و نگرش‌های مدیریتی متفاوتی روبه‌رو بوده است. گاهی به عنوان یک غده سرطانی ناشی از تجمع فقرای زیاده‌خواه و برآمده از فرهنگ فقر راهی جز برچیدن و تخریب آنها دیده نشده و گاه به مثابه یک راه حل درخور توجه بیشتر و در نتیجه بهسازی و توانمندسازی دانسته شده است (ایراندوست، ۱۳۹۱: ۱۹). طبق گزارش مرکز اسکان بشر سازمان ملل (۲۰۰۳) سکونتگاه‌های غیررسمی مسکنی است که با چهارچوبهای قانونی و ضابطه‌ای مطابقت ندارد و در شهرها دایر می‌شود که می‌تواند در سطوح متعددی غیررسمی باشد (UN- Habitat, 2010:14). دیکلاریشن (۲۰۰۴) معتقد است که سکونتگاه‌های غیررسمی، سکونتگاه‌های انسانی است که هیچ‌سازشی با الزامات قانونی ندارد و بدون فرایندهای رسمی مالکیت قانونی، انتقال مالکیت، ضوابط ساخت و برنامه‌ریزی شهری ساخته شده است (Declaration, 2004). از طرفی بنا به تعریفی که (Martin et al., 2008) داشته‌اند سکونتگاه‌های غیررسمی با تجمعی از اقشار کم درآمد و غالباً با مشاغل غیررسمی و شیوه‌ای از شهرنشینی ناپایدار همراه بوده و زمینه ساز بسیاری از آسیب‌های اجتماعی به شمار می‌روند (Gilbert, 1994). سکونتگاه‌های غیررسمی محصول توزیع ناعادلانه قدرت، ثروت و خدمات در سطوح ملی و منطقه‌ای است. این امر در کشورهای جهان سوم وضعیت حادثتری نسبت به کشورهای پیشرفته به وجود آورده و در نتیجه این سکونتگاه‌ها در ایجاد مسکن، اشتغال، آموزش و بهداشت وضعیت ناگواری را بر شهر اصلی تحمیل نموده‌اند (Manshawi, 2011). اسکان غیررسمی بخش‌هایی از شهرها هستند که مورد غفلت و بی‌توجه قرار گرفته‌اند و شکل مسکن و شرایط زندگی هراس‌آوری دارند.

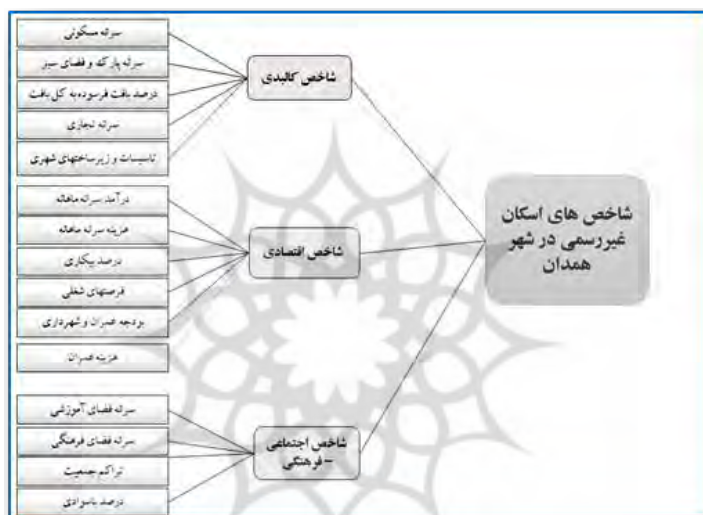
از نظر (Zill Hofer & Topanotti, 2008) اسکان غیررسمی شکل زمانی رایج می‌شود که این امر ناشی از نیاز شدید به مسکن، بخصوص از سوی گروه‌های کم درآمد است. اسکان غیررسمی، فضاهای زندگی غیررسمی و نامتعارف شهری که بازتاب فضایی بیمارگونه از اقتصاد و مدیریت ضعیف و برنامه‌ریزی فضایی - منطقه‌ای و معلول بی‌عدالتی‌های اجتماعی - اقتصادی در سطوح ملی - استانی و محلی است (حاتمی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۶۷). رشد سریع شهرنشین و در نتیجه افزایش تصاعدی جمعیت شهری با مشکلاتی نظیر، ازدیاد و گسترش مناطق زاغهای و سکونتگاه‌های غیرقانونی، و غیررسمی، با درصد بالای بیکاری با بوجود آمدن گروه فقیرشهری و محرومیت از حداقل امکانات و خدمات شهری و در یک مفهوم کل با فقیرشهر همراه است (صالح امیری، ۱۳۹۰: ۱۵). اسکان غیررسمی در ایران به دلیل فرایند سریع شهرنشینی بعد از اصلاحات ارضی به یک معضل جدی شهرهای بزرگ به خصوص کلانشهرها تبدیل شده و با وجود به کارگیری روش‌های مختلفی همچون تخریب، محرومیت قانونی و عدم امکان دسترسی به شبکه‌های زیرساختی روزبه‌روز برگسترش محدوده و ابعاد مختلف آن افزوده شده اسکان غیررسمی در ایران به دلیل فرایند سریع شهرنشینی بعد از اصلاحات ارضی به یک معضل جدی شهرهای بزرگ به خصوص کلانشهرها تبدیل شده و با وجود به کارگیری روش‌های مختلفی همچون تخریب، محرومیت قانونی و عدم امکان دسترسی به شبکه‌های زیرساختی روزبه‌روز بر گسترش محدوده و ابعاد مختلف آن افزوده شده است (Piri et al., 2011: 120). سرآغاز مطرح شدن مفاهیمی مانند تضاد شهر و روستا و فرهنگ فقر به مطالعات انجام شده درباره فقر در آمریکای لاتین در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی باز می‌گردد. اصطلاح سکونتگاه‌های مبتنی بر تصرف عدوانی به عنوان یکی از شکل‌های غالب تأمین سرپناه گروه‌های کم درآمد براساس همین دیدگاه مطرح شد. خاستگاه نظری این رویکردها به طرح نظریه وابستگی در زمینه مباحث توسعه اقتصادی باز می‌گردد (بهزادفر، ۱۳۹۴). در زمینه اسکان غیر رسمی رویکردهای متفاوتی در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی وجود دارد که مهمترین آنها به شرح جدول ذیل می‌باشند.

جدول ۱. خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی

نکات اصلی	دوره رواج و تسلط	رویکرد
با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل خواهد شد مشکل ساختاری است و با برنامه ریزی محلی حل نخواهد شد	تا دهه ۱۹۶۰	نادیده گرفتن
سکونتگاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند و باید برچیده شوند	۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ برخی کشورها تا کنون	حذف و تخلیه اجباری
بهره گیری از نیروی کار، مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل	۱۹۷۰-۱۹۸۰	خودیاری
دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است نیاز به یارانه‌های هدف دار مسکن	۱۹۵۰-۱۹۸۰	مسکن عمومی (اجتماعی)
تأمین زمین و زیرساخت‌های اولیه راه حل است	۱۹۷۰-۱۹۸۰	مکان - خدمات
تأمین حق سکونت و زیرساخت‌ها با بهره گیری از وضع موجود	۱۹۸۰ تا کنون	ارتقاء بخشی (بهسازی)
ایجاد چارچوب سیاسی، اداری و محیطی -استفاده از ظرفیتهای درونی اجتماعات محل -توسعه اقتصادی و اجتماعی	۱۹۹۰ تا کنون	توانمندسازی
با ترکیبی از توانمندسازی و تأکید بر حکمروایی شایسته (به ویژه حق نگاه داشت مسکن) محور، اجتماع محلی دانسته شد	از ۲۰۰۰	اجتماع محوری (تام)

بر اساس جدول (۱)، رویکرد حاکم در این پژوهش، رویکرد توانمندسازی است. توانمندسازی رویکردی برای توزیع مناسب منابع اقتصادی و اجتماعی به صورت پایدار است. در این شرایط، زندگی اقشار کم درآمد و فقیر با تکیه بر ظرفیت‌های درونی و اولویت بندی نیازها، توسط خود این افراد و مشارکت آنها برای مواجهه با مسائل فقر است. این رویکرد معتقد است که باید افراد را با به گونه‌ای توانمند ساخت که بتوانند در مورد محیط سکونت خویش تصمیم بگیرند. توانمندسازی دارای دو عنصر مهم عاملیت مردم و جامع نگری نسبت به عامل فقر است (امین‌زاده، ۱۳۹۶: ۲۳) بدین معنا که غلبه بر موانع در فرایندهای طولانی و با مشارکت فعال گروه‌های ذینفع میسر است و از سوی دیگر، نمی‌توان با بهبود ابعاد خاصی از زندگی گروه‌های در حاشیه (مثال تأمین برخی زیرساخت‌ها و خدمات با برخی از امکانات اقتصادی) شاهد توانمندی گروه‌های فوق بود.

در کل رویکرد توانمندسازی با نگاهی چند بعدی، جامع تر و مردم محورانه تر تا حدودی، ضعف‌های قبلی را پوشش می‌دهد. این رویکرد به دنبال تقویت ظرفیت‌های اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی و کالبدی این سکونتگاه‌ها به صورت جامع است و سعی می‌کند با مشارکت مردم و برنامه‌ریزی برای آنها، مشکل شکاف بین طرح‌ها و نیازهای این ساکنان را مرتفع ساخته و از طرف دیگر با به کارگیری ظرفیت‌های اجتماعی، اقتصادی آنها، بار هزینه‌های سنگین بهسازی این سکونتگاه‌ها را بین دولت و مردم تقسیم کند (داداش پور، ۱۴۰۱).

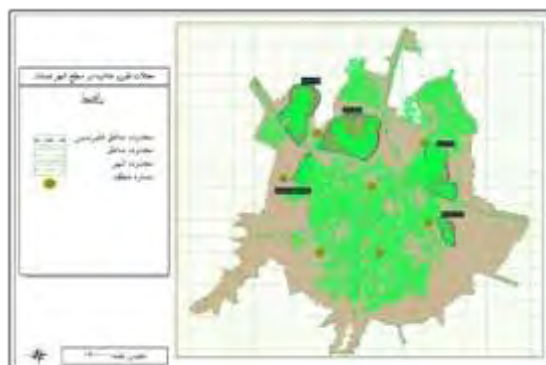
شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی - توسعه‌ای و ماهیت انجام آن توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات مورد نیاز پژوهش با استفاده از روش‌های اسنادی و میدانی در قالب ابزار پرسشنامه بدست آمده است. برای ارزیابی نهایی وضعیت رضایت ساکنان محلات حاشیه شهر همدان از تکنیک تحلیل عاملی و به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمون آماری t-test استفاده شده است. به منظور بررسی شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی با استفاده از ابزار پرسشنامه اقدام به بررسی نظرات ساکنان محلات حاشیه شهر همدان شده است. شاخص‌های مورد استفاده در این بخش شامل ۱۵ مولفه در قالب ۳ شاخص (کالبدی با ۵ مولفه، اقتصادی با ۶ مولفه و فرهنگی با ۴ مولفه) می‌باشد.

محدوده مورد مطالعه

وضعیت سکونتگاه‌های رسمی در شهر همدان مشابه با سایر نقاط کشور بوده است. از، روند مهاجرت‌های روستایی - شهری کاسته شده اما روند جابه جایی‌های جمعیتی در سطح شهر (مهاجرت افراد فقیر سایر محلات دارای اسکان نامتعارف) هنوز به قوت خود باقی است. در شکل (۲) موقعیت و محدوده سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر همدان مشخص شده است که حدود ۱۱ درصد از مساحت شهر همدان را به خود اختصاص داده است.

شکل ۲. موقعیت و محدوده سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر همدان

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی

جهت بررسی شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در این قسمت با استفاده از ابزار پرسشنامه اقدام به بررسی نظرات ساکنان محلات حاشیه شهر همدان شده است. شاخص‌های مورد استفاده در این بخش شامل ۱۵ مولفه در قالب ۳ شاخص کالبدی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد.

جدول ۲. شاخص‌های مورد بررسی در پژوهش

شاخص‌ها	زیرمعیارها
کالبدی	سرانه مسکونی، سرانه پارک و فضای سبز، درصد بافت فرسوده به کل بافت، سرانه تجاری، تاسیسات زیرساخت‌های شهری
اقتصادی	درآمد سرانه ماهانه، هزینه سرانه ماهانه، درصد بیکاری، فرصت‌های شغلی، بودجه عمران و شهرداری، هزینه عمران
اجتماعی- فرهنگی	سرانه فضای آموزشی، سرانه فضای فرهنگی، تراکم جمعیت، درصد باسوادی

در ادامه برای ارزیابی نهایی وضعیت رضایت ساکنان محلات حاشیه شهر همدان از تکنیک تحلیل عاملی استفاده شده است. در گام اول ماتریس داده‌ها تشکیل شد. قبل از اجرای دستور تحلیل عاملی، مناسب بودن مجموعه داده‌ها برای این تحلیل از طریق آزمون KMO مورد ارزیابی قرار گرفت. با توجه به نتایج به دست آمده تعدادی از شاخص‌ها که از ضریب همبستگی بسیار بالایی برخوردار بودند حذف شده و در نهایت ۱۵ شاخص در محاسبات برای KMO بکار گرفته شد. نتایج آزمون این شاخص‌ها در زیر نشان داده شده است.

جدول ۳. نتایج آزمون KMO و BTS

سنجش کفایت نمونه آزمون KMO	
میزان تقریبی	۵۳۱/۷۷۸
درجه آزادی (df)	۲۸۳
سطح معنی داری (Sig.)	۰/۰۴

در تحقیق حاضر همانگونه که قبلاً نیز بیان گردید شاخص‌های سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر همدان دارای ۱۵ زیر معیار هست. اما با توجه به اینکه در تکنیک تحلیل عاملی گویه‌های که پیوند اساسی با سایر گویه‌ها ندارند یا حذف می‌شوند یا منفی به حساب می‌آیند. بنابراین تحلیل عاملی از ۱۵ گویه، ۱۵ گویه را مناسب دانسته است، که توسط نرم افزار SPSS مورد سنجش و بررسی قرار گرفته‌اند. تعداد ۳ عامل از ۱۶ شاخص فوق استخراج گردید که همگی دارای مقادیر ویژه بالای ۱ بوده و جمعاً ۵۹/۸۸ درصد از واریانس را تشکیل می‌دهند. نتایج بررسی و تحلیل شاخص‌ها از طریق تحلیل مؤلفه‌های اصلی بدست آمده است. در تحلیل مؤلفه‌های اصلی اولین عدد مهمترین عامل است که در این تحلیل، این عامل به تنهایی ۲۰/۵۶۵ درصد از واریانس را تشکیل می‌دهد. مؤلفه‌های دوم تا چهارم به ترتیب مقادیر ۱۳/۵۵۱، ۹/۹۳۷، ۸/۱۳۲ و ۷/۱۰۵ درصد از واریانس را تشکیل می‌دهند. به دلیل اینکه مقدار ویژه مؤلفه‌های بعدی کمتر از ۱ است معنی‌دار نبوده بنابراین قابل استفاده در تحلیل‌های بعدی نیست.

جدول ۴. مقادیر ویژه و مجموع ضرایب عوامل

شاخص ها	مجموع ضرایب عوامل دوران یافته			استخراج مجموع ضرایب عوامل			مقادیر ویژه اولیه	
	تجمعی (درصد)	واریانس (درصد)	مجموع	تجمعی (درصد)	واریانس (درصد)	مجموع	تجمعی (درصد)	واریانس (درصد)
۱	۲۰,۵۶۵	۲۰,۲۶۵	۴,۹۳۶	۲۰,۲۶۵	۲۰,۵۶۵	۴,۹۳۶	۲۰,۴۳۸	۲۰,۴۳۸
۲	۳۴,۱۱۶	۱۳,۵۵۱	۳,۳۵۲	۳۴,۱۱۶	۱۳,۵۵۱	۳,۳۵۲	۱۱,۹۹۵	۱۱,۹۹۵
۳	۴۴,۰۵۳	۹,۹۲۷	۲,۳۸۵	۴۴,۰۵۳	۹,۹۲۷	۲,۳۸۵	۱۰,۶۲۱	۱۰,۶۲۱

شاخص های عامل اول

عامل اول دارای مقدار ویژه در حدود ۴/۹۰۵ است و ۲۰/۴۳۸ درصد از واریانس را در بر می گیرد. در این عامل ۵ شاخص بارگذاری شده است که بیشترین تاثیر را در بین ۵ عامل دارد. این عامل با شاخص های درصد بافت فرسوده به کل بافت، سرانه پارک و فضای سبز تاسیسات زیرساخت های شهری دارای همبستگی مثبت و بالایی است. لذا می توان این عامل را عامل (کالبدی- فیزیکی) نام نهاد. با توجه به اینکه اکثر شبکه های اصلی دسترسی با الگوی مداری در این پهنه قرار دارند، می توان در یک برنامه ریزی بلند مدت، از طریق ایجاد کریدورهای سبز به ویژه در امتداد حریم خیابان های هاشمی نژاد، امام خمینی، جمهوری اسلامی، گلشهر و پاسداران میزان پیوستگی اکولوژیک این پهنه را بالا برد.

جدول ۵. شاخص های عامل اول

ردیف	شاخص	همبستگی
۱	سرانه مسکونی	۰,۵۸۵
۲	سرانه پارک و فضای سبز	۰,۶۴۵
۳	درصد بافت فرسوده به کل بافت	۰,۹۱۳
۴	سرانه تجاری	۰,۶۱۳
۵	تاسیسات زیرساخت های شهری	۰,۸۱۰

شاخص های عامل دوم

پس از عامل اول که این عامل دارای مقدار ویژه در حدود ۲/۸۷۹ است که ۱۱/۹۹۵ درصد از واریانس را در بر می گیرد. این عامل با شاخص های وضعیت درآمد سرانه ماهانه، هزینه سرانه ماهانه، درصد بیکاری، فرصت های شغلی، دارای همبستگی مثبت و بالایی است. لذا می توان این عامل را عامل (اقتصادی) نام نهاد.

جدول ۶. شاخص های عامل دوم

ردیف	شاخص	همبستگی
۱	درآمد سرانه ماهانه	۰,۵۸۳
۲	هزینه سرانه ماهانه	۰,۶۵۸
۳	درصد بیکاری	۰,۵۶۴
۴	فرصت های شغلی	۰,۴۶۴

شاخص های عامل سوم

مقدار ویژه این عامل ۲/۵۴۹۰ است که ۱۰/۶۲۱ درصد از واریانس را در بر می گیرد. این عامل با شاخص های وضعیت سرانه فضای آموزشی، سرانه فضای فرهنگی، تراکم جمعیت، درصد باسوادی دارای همبستگی است و با توجه به شاخص های ذکر شده این عامل را می توان عامل (اجتماعی- فرهنگی) نامگذاری نمود.

جدول ۷. شاخص های عامل سوم

ردیف	شاخص	همبستگی
۱	وضعیت سرانه فضای آموزشی	۰,۷۷۱
۲	سرانه فضای فرهنگی	۰,۸۵۴
۳	تراکم جمعیت	۰,۶۰۷
۴	درصد باسوادی	۰,۶۱۳

یافته‌های تحلیلی

به منظور سنجش میزان رضایتمندی ساکنان از وضعیت کالبدی در محلات حاشیه شهر همدان متغیرهایی از جمله: سرانه مسکونی، سرانه پارک و فضای سبز، درصد بافت فرسوده به کل بافت، سرانه تجاری، تاسیسات زیرساخت‌های شهری به عنوان معیارهای رضایتمندی کالبدی- فیزیکی طرح و پس از پاسخ دادن ساکنان این محلات برای سنجش میزان رضایتمندی ساکنین از آزمون t-test استفاده شده است که نتایج آن به شرح جدول ذیل می‌باشد.

جدول ۸. نتایج آزمون t-test رضایتمندی ساکنان از وضعیت کالبدی

ارزیابی کالبدی	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
					محلات حاشیه شهر همدان	۳,۱۰۹

نتایج بدست آمده از آزمون t-test تک نمونه در مورد رضایت شهروندان از وضعیت کالبدی نشان می‌دهد، که رضایتمندی ساکنان محلات حاشیه شهر همدان با توجه به سطح معنی داری ($\text{sig} = 0/01$) و حد بالا و پایین مثبت، از سطحی در حد متوسط قرار دارد و بیانگر این است که میزان رضایت ساکنان از وضعیت کالبدی در سطحی کمتر از حد متوسطی می‌باشد و بیانگر این است که میزان رضایت ساکنان از وضعیت کالبدی در این محدوده در حد وضعیت نامطلوب می‌باشد. از عوامل اصلی رضایت ساکنان در این بخش می‌توان به سرانه مسکونی، سرانه پارک و فضای سبز، درصد بافت فرسوده به کل بافت، سرانه تجاری، تاسیسات زیر ساخت‌های شهری در سطح این محلات حاشیه شهر همدان اشاره کرد. همانطور که در جدول زیر مشاهده می‌شود عمده رضایتمندی ساکنان در بعد کالبدی مربوط به سرانه مسکونی در این محلات حاشیه شهر همدان می‌باشد.

جدول ۹. رتبه‌بندی شاخص‌های اقتصادی بر اساس پاسخ ساکنان محلات حاشیه شهر همدان

رتبه زیر معیار در معیار	انحراف استاندارد	میانگین	زیر معیار	معیار
۱	۰,۹۰۸	۳,۶۰	سرانه مسکونی	کالبدی- فیزیکی
۲	۱,۰۳	۳,۲۴	سرانه پارک و فضای سبز	
۳	۰,۹۲۰	۳,۲۲	درصد بافت فرسوده به کل بافت	
۴	۰,۷۱۲	۳,۱۲	سرانه تجاری	
۵	۰,۷۱۵	۲,۰۲	تاسیسات زیرساخت‌های شهری	

با توجه به تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته، میزان رضایتمندی ساکنان از وضعیت کالبدی- فیزیکی بر اساس شاخص‌های مورد بررسی در حد مطلوب ارزیابی نشده است. برای سنجش و ارزیابی میزان رضایتمندی ساکنین از وضعیت اقتصادی از متغیرهای؛ درآمد سرانه ماهانه، هزینه سرانه ماهانه، درصد بیکاری، فرصت‌های شغلی به عنوان شاخص‌های رضایتمندی اقتصادی مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفت. برای سنجش میزان رضایتمندی ساکنین محلات حاشیه شهر همدان از آزمون t-test استفاده شده است که نتایج آن به شرح جدول زیر می‌باشد.

جدول ۱۰. نتایج آزمون t-test رضایتمندی ساکنان از وضعیت اقتصادی در محلات حاشیه شهر همدان

ارزیابی اقتصادی	t	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
					محلات حاشیه شهر همدان	۱,۷۲۰

نتایج بدست آمده از آزمون t-test تک نمونه‌ای در مورد رضایت ساکنان از وضعیت اقتصادی در محلات حاشیه شهر همدان نشان می‌دهد که این محلات با توجه به جدول که حاصل از خروجی آزمون t-test می‌باشد نشان می‌دهد که رضایتمندی در ساکنین محلات حاشیه شهر همدان با توجه به اختلاف میانگین و حد بالا و پایین در وضعیت کاملاً نامطلوب می‌باشد.

جدول ۱۱. رتبه بندی شاخص های اقتصادی بر اساس پاسخ ساکنان

رتبه زیر معیار	انحراف استاندارد	میانگین	زیر معیار	معیار
۱	۸۵۳	۳,۵۳	درآمد سرانه ماهانه	اقتصادی
۲	۶,۹۷	۳,۴۲	هزینه سرانه ماهانه	
۳	۱,۱۵۵	۳,۱۹	درصد بیکاری	
۴	۰,۸۸۷	۳,۰۱	فرصتهای شغلی	

با توجه به تحلیل های صورت گرفته از شاخص های رضایتمندی وضعیت اقتصادی در ساکنین محلات حاشیه شهر همدان، می توان نتیجه گرفت که رضایتمندی ساکنان از شاخص های اقتصادی در حد مطلوبی نیست. به منظور سنجش رضایتمندی ساکنان از وضعیت اجتماعی - فرهنگی از شاخص های: سرانه فضای آموزشی، سرانه فضای فرهنگی، تراکم جمعیت، درصد باسوادی در محلات حاشیه شهر همدان از آزمون t-test استفاده شده که نتایج آن به شرح جدول زیر می باشد. نتایج بدست آمده از آزمون t-test تک نمونه ای در مورد رضایت ساکنان از وضعیت محلات حاشیه شهر همدان نشان می دهد که این محلات با توجه به جدول که حاصل از خروجی آزمون t-test می باشد نشان می دهد که رضایتمندی در این محلات با توجه به اختلاف میانگین و حد بالا و پایین در سطح متوسط و نامطلوب می باشد.

جدول ۱۲. رتبه بندی شاخص های اجتماعی - فرهنگی بر اساس پاسخ ساکنان

رتبه زیر معیار	انحراف استاندارد	میانگین	زیر معیار	معیار
۱	۰,۹۴۱	۳,۴۱	سرانه فضای آموزشی	اجتماعی - فرهنگی
۲	۱,۱۵۵	۳,۱۹	سرانه فضای فرهنگی	
۳	۱,۰۹۳	۲,۹۱	تراکم جمعیت	
۴	۰,۹۶۷	۲,۸۵	درصد باسوادی	

بر اساس پاسخ ساکنان از شاخص های رضایتمندی رتبه هریک از شاخص های اصلی در جدول زیر مشخص شده است.

جدول ۱۳. ارزیابی و الویت بندی نهایی معیارهای رضایتمندی بر اساس پاسخ ساکنان محلات حاشیه شهر همدان

معیار	Mean	Std. Deviation	رتبه	وضعیت رضایت بر اساس طیف	معیارهای رضایتمندی در وضعیت محلات حاشیه شهر همدان
کالبدی	۳,۶۴	۰,۴۸۹	۱	ضعیف	رضایتمندی
اقتصادی	۳,۴۱	۰,۶۳۳	۲	متوسط تا ضعیف	در وضعیت محلات حاشیه شهر همدان
اجتماعی - فرهنگی	۳,۰۳	۰,۵۵۶	۳	متوسط تا ضعیف	حاشیه شهر همدان

مقادیر بدست آمده در جدول (۱۳)، از پرسشنامه های تکمیلی توسط ساکنان محلات حاشیه شهر همدان استنتاج شده است و پاسخگویان نظرات خود را در باب گویه های مورد پرسش در طیف لیکرت (طیف خیلی ضعیف (۱)، ضعیف (۲)، متوسط (۳)، خوب (۴)، خیلی خوب (۵) ارائه کرده اند. مطابق با یافته های پژوهش، یک ارزیابی نهایی از منظر شاخص های رضایتمندی ساکنان در این محلات صورت گرفت و نشان داد که رضایت ساکنان از شاخص های اجتماعی نسبت به دیگر شاخص ها وضعیت بهتری دارند.

نتیجه گیری

توسعه شهر همدان و گسترش شهر نشینی در دهه های اخیر با رشد اسکان غیر رسمی همراه بوده است. این پدیده اجتماعی - اقتصادی به دلیل نبود توجه به برنامه ریزی منطقه ای و شهری و توانایی های درونی منطقه شهری به لحاظ ایجاد فعالیت و ظرفیت اشتغال شکل گرفته است و اغلب این محلات در محدوده خدماتی شهر همدان واقع شده اند و مشکل اصلی آنها نبود برخورداری از امکانات و خدمات رفاهی و اجتماعی شهر است. علاوه بر این کالبد و سیمای شهر همدان را با مشکل مواجه نموده است. واقعیت این است که نمی توان این محدوده ها را از فضای برنامه ریزی حذف کرد و آنها را نادیده گرفت بلکه باید با برنامه ریزی شهری دقیق و متناسب با ویژگی های ساکنین به ایجاد تغییر در کالبد و بافت آنها پرداخت. در محدوده شهر همدان هزاران خانوار در این محلات زندگی می کنند. که باید با رویکرد جدیدی به بررسی خاص این محدوده ها پرداخت و جایگاه آنها را در نظام اسکان تعیین نمود. از

آنجایی که در محلات مذکور اهرم قانونی و دستگاه اجرایی نظارت برای ساختمان سازی وجود ندارد، بنابراین ساخت و سازها در نهایت صرفه جویی و کاهش هزینه‌های مختلف مانند: مصالح، نیروی انسانی و طول زمان کوتاه ساخت و ساز انجام می‌شود. حاصل این شرایط افت کیفیت بناها است و به لحاظ زیبایی شناسی به سیمای شهری و هماهنگی بافت شهری لطمه می‌زند. در این قسمت پیشنهادها به سه بخش پیشنهادهای کالبد شهری، پیشنهادات اقتصادی و پیشنهادات اجتماعی-فرهنگی تقسیم می‌شود که در ادامه ارائه می‌گردد:

پیشنهادها با توجه به شاخص‌های کالبدی

- ارائه وام‌های بلندمدت و میان مدت با هدف ارتقای کیفیت و استحکام خانه‌ها.
- عرضه مصالح بادوام ارزان قیمت برای ساخت و ساز و بهسازی خانه‌ها از طریق سازمان‌های مدیریت شهری.
- ایجاد تعاونی‌های مسکن و تقویت آنها در ساخت و ساز واحدهای مسکونی متناسب با توانایی اقتصادی ساکنان و نظارت بر آنها به منظور رعایت اصول فنی و استانداردها در ساخت و ساز.
- بهبود سرانه کاربری‌های شهری در محله از طریق افزایش دادن سرانه‌های مسکونی، فرهنگی، آموزشی، تجاری در محله با حمایت دولت و مشارکت مردم.

پیشنهادها با توجه به شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی

- احداث فضاهای آموزشی - بهداشتی (فقدان مهدکودک، مدرسه ابتدایی و ... در محله مشهود است).
- احداث مسجد و کتابخانه در محله، به منظور بالا بردن سطح فرهنگی و تقویت ارزش‌های معنوی جهت استفاده از خدمات و امکانات.
- کمک به ارتقای روحیه مشارکت و همکاری از طریق جذب ساکنان در تشکل‌های محلی یا غیر دولتی.
- ایجاد امکانات تفریحی در محله (پارک کودک، بوستان محله‌ای و...).

پیشنهادها با توجه به شاخص‌های اقتصادی

- فراهم آوردن زمینه فعالیت‌های اقتصادی متناسب با ویژگی‌های ساکنین از طریق آموزش‌های فنی.
- ایجاد صندوق‌های قرض الحسنه خرده وام با همیاری ساکنین.
- ایجاد تعاونی‌های کارگران با حمایت بخش خصوصی و بیمه بخش غیر رسمی از طریق دولت (با توجه به این که بخش اعظم ساکنین محله‌ها کارگر هستند).

تقدیر و تشکر

این مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری بوده که در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات از آن دفاع شده است.

منابع

- ایراندوست، کیومرث. (۱۳۸۸). سکونتگاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشه نشینی. چاپ اول، تهران: شرکت پردازش برنامه‌ریزی شهری.
- ایراندوست، کیومرث. (۱۳۹۱). مرور تجربه‌ای کوتاه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، نمونه شهر کرمانشاه. دو فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲، ۷۸-۵۹.
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۴). طرح‌ها و برنامه‌های شهرسازی. تهران: انتشارت نشر.
- حاتمی‌نژاد، حجت؛ ثابت کوشکی‌نیان، مجتبی؛ سقایی، مهدی و حاتمی‌نژاد، حسین. (۱۳۹۱). کنکاشی پیرامون مسایل عمده تأثیر گذار بر مهاجرت‌های روستایی دهستان تکاب. فصلنامه اطلاعات جغرافیایی شهر، ۲۱(۸)، ۸۴-۵۵.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ حاتمی‌نژاد، حجت؛ فارابی اصل، نیر؛ ثابت کوشکی‌نیان، مجتبی و فواد، فاطمه. (۱۳۹۱). تحلیلی جغرافیایی پیرامون اثرگذاری کالبد مناطق شهری بر ایجاد جرم (نمونه موردی: سکونتگاه‌های غیررسمی مشهد). فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۲(۷)، ۷۵-۶۵.

سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان همدان. (۱۳۹۸). *سالنامه آماری استان همدان*. معاونت آمار و اطلاعات. صادقی، یدالله و دویران، اسماعیل. (۱۳۹۱). تحلیل سطوح و عوامل ناامنی در سکونتگاه های غیررسمی (مطالعه موردی: شهر زنجان). *فصلنامه دانش انتظامی*، ۱(۴).

میرهای، محمد و حاتمی نژاد، حسین. (۱۳۹۲). *اسکان غیررسمی در جهان و ایران*. البرز: انتشارات جهاد دانشگاهی واحد استان البرز.

Abbott, j. (2000). A Method-based Planning Framework for Informal Settlement Upgrading. *Habitat International*, 26, 317-337.

Dovey, UN. (2015). *THE Challenges of SLUMS: global report on human settlements*. 2003/ United Nations Human Settlements Programme. First published in the UK and USA in 2003 by Earthscan Publications Ltd.

Huchzermeyer, M., Karam, A., Stemela, I., Siliga, N., & Frazenburg, S. (2006). *Policy, data and civil society: reflections on South African challenges through an international review*. In M. Huchzermeyer, & A. Karam (Eds.), *Informal settlements: A perpetual challenge?* (19-40). Cape Town: UCT Press.

Huchzermeyer, M. (2009). Urban Sprawl and Land Regulation in Latin America. *Land Lines*, 13(2).

Smith J. F.C. (2012). *Issues in Self-Help Housing*, In Peter Ward(ed) *Self-Help Housing: A Critique*, Mansell. London. Reeves, N. Lslau ,

UN-HABITAT. (2003). *The Challenge of Slums*, Global Report on Human Settlement, in: www.unhabitat.org.

UN-HABITAT. (2007). *Habitat Debate, Financing for the urban poor*. in: www.unhabitat.org.

UN-HABITAT. (2010). *Slums of the world: the face of urban poverty in 24 the new millennium*.

How to cite this article:

Kashkoli, M., Mahdavi Hajiloui, M., & Vali Shariat Panahi, M. (2023). Evaluation of the Role of Informal Settlements in the Urban Spatial Structure (Case Study: Hamadan City). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 18(3), 199-209.

ارجاع به این مقاله:

کشکولی، محمدرضا؛ مهدوی حاجیلویی، مسعود و ولی شریعت پناهی؛ مجید. (۱۴۰۲). ارزیابی نقش سکونتگاه های غیررسمی در ساختار فضایی شهری (مورد مطالعه: شهر همدان). *فصلنامه مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی*، ۱۸(۳)، ۱۹۹-۲۰۹.

فصلنامه علمی

مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی